

УДК 339.54

Л. С. Іванова,
к. е. н., асистент, Білоцерківський національний аграрний університет

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ПРОДУКЦІЄЮ ТА ПРОДОВОЛЬСТВОМ: ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

L. Ivanova,
C. E. S., assistant, Bila Tserkva national agrarian University

FOREIGN TRADE IN AGRICULTURAL PRODUCTS AND FOOD: DOMESTIC REALITIES
AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Підвищення рівня взаємозалежності країн на основі економічної інтеграції є важливою рисою сучасності. Посилення конкуренції на міжнародному агропродовольчому ринку вимагає перегляду підходів до організації та функціонування системи збуту продукції й послуг. З метою збереження своїх ринкових позицій товаровиробники повинні прикласти певні зусилля для підвищення рівня технологічності й ефективності бізнес-процесів. Постає нагальна потреба пошуку додаткових можливостей подальшого зниження рівня витрат і собівартості продукції, поліпшення її якості.

Слід зазначити, що значною мірою перешкоджає посиленню конкурентоспроможності вітчизняної продукції АПК на зовнішніх ринках низка чинників.

По-перше, це обмежена кількість видів агропродовольчої продукції, яка має тривалу позитивну динаміку експорту. По-друге, реалізація експортного потенціалу аграрного сектору економіки в рамках СОТ великою мірою залежить від рівня відповідності української продукції міжнародним стандартам.

Однак найбільш складним завданням у реалізації євроінтеграційних прагнень України є проведення великого обсягу робіт щодо гармонізації інституціонально-правової бази і системи технічного регулювання розвитку національної економіки з європейською моделлю міжнародного співробітництва та формування єдиного економічного простору.

Гармонізація підтвердження відповідності та нормативної бази, що визначає вимоги до агропродовольчої продукції, дозволяє: створити передумови для взаємного визнання результатів підтвердження відповідності в Україні та за кордоном; усунути торгові бар'єри; сприяти розвитку вітчизняного експорту; скоротити витрати на підтвердження відповідності продукції, що поставляється; підвищити довіру до якості українських товарів і задовольнити претензії до діючої в нашій країні системи підтвердження відповідності в плані її надмірної обтяжливості і неадекватності ступеня потенційної небезпеки продукції.

Increasing the level of interdependence of countries on the basis of economic integration is an important feature of modernity. Increased competition in the international agri-food market requires a revision of approaches to the organization and functioning of marketing system products and services. With the aim of preserving its market position, the manufacturers should make some effort to improve the technological level and the efficiency of business processes. There is an urgent need to find additional opportunities to further reduce the level of costs and the cost of production, improving its quality.

It should be noted that to a significant extent prevents the strengthening of the competitiveness of domestic agricultural products in foreign markets, a number of factors.

First, it is a limited number of types of agricultural products, which has a long positive trend of exports. Secondly, the implementation of the export potential of the agricultural sector in the WTO to a large extent depends on the level of compliance of Ukrainian products to international standards

However, the greatest challenge in the implementation of European integration aspirations of Ukraine is a lot of work on harmonization of the institutional and legal framework and technical regulation system development of the national economy with the European model of international cooperation and formation of common economic space.

Harmonization of conformity and regulatory framework that establishes the requirements for agri-food products, allows: to create preconditions for the mutual recognition of results of conformity in Ukraine and abroad; eliminate trade barriers; to promote the development of domestic exports; to reduce the cost of confirmation of conformity of products supplied; to increase confidence in the quality of Ukrainian goods and to satisfy a claim against the current in our country the system of confirmation of conformity in terms of its over-burdensome and inappropriate degree of potential danger of the products.

*Ключові слова: зовнішня торгівля, експорт, імпорт, сільськогосподарська продукція, продовольство.
Key words: foreign trade, export, import, agricultural products, food.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Підвищення рівня взаємозалежності країн на основі економічної інтеграції є важливою рисою сучасності. Очевидно, що світова економіка і в перспективі буде розвиватися під впливом міжнародної інтеграції та створення глобальної економічної системи. Однак із підвищенням ступеня інтеграції і посиленням взаємозалежності національних економік загострюється конкурентна боротьба між постачальниками на міжнародних ринках. Зазначимо, що із одного боку, залучення у міжнародний обмін дає змогу використати переваги міжнародного поділу праці, а з іншого — високий рівень взаємозалежності зумовлює прояв ризику циклічного коливання кон'юнктури міжнародних ринків, включаючи інфляцію, а також валютних курсів. Тому практично всі країни орієнтуються до включення у міжнародну торгівлю, адже основним мотивом їх участі є розширення збуту на зовнішніх ринках.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблемами зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольством протягом тривалого часу висвітлювалися в наукових працях В.І. Губенка, В.П. Галушки, С.М. Кваші, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка та інших. В їхніх дослідженнях висвітлювали фундаментальні підходи щодо ролі і місця вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників на світовому ринку агропродовольства. Проте мінливість

кон'юнктури зовнішнього і внутрішніх ринків агропродовольства вимагає перегляду деяких засад зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо адаптації вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Посилення конкуренції на міжнародному агропродовольчому ринку вимагає перегляду підходів до організації та функціонування системи збуту продукції й послуг. З метою збереження своїх ринкових позицій товаровиробники повинні прикласти певні зусилля для підвищення рівня технологічності й ефективності бізнес-процесів. Постає нагальна потреба пошуку додаткових можливостей подальшого зниження рівня витрат і собівартості продукції, поліпшення її якості [1].

Аграрний сектор залишається локомотивом українського експорту — нині кожен другий долар має аграрне походження. Активне нарощування зовнішньоторговельного обороту (середньорічний показник за 2012—2015 рр. майже у 1,5 раза перевищив рівень 2010—2011 рр.)

поглиблює інтегрування вітчизняного АПК у світовий ринок.

Конкурентоспроможність української продукції забезпечила прискорене зростання експорту та, як результат, покращення сальдо торгівлі, середньорічне значення якого за 2012—2015 рр. (10,2 млрд дол. США) майже вдвічі перевищило середній рівень 2010—2011 рр. (5,2 млрд дол. США).

У січні — серпні поточного року експорт продукції аграрного сектору становив майже 9,17 млрд дол. США, що на 2,5% більше ніж торік, а імпорт — 2,59 млрд дол. США, що на 10,9% більше. У січні — серпні 2016 р. сальдо торгівлі позитивне та становило 6,58 млрд дол. США, що на 0,4% менше, ніж торік.

За цей же період 2016 р. частка товарів АПК в українському експорті усіх товарів становила 40,4%. Порівняно з січнем — серпнем 2015 р. приріст склав 4,3 в. п. Україна впевнено конкурує на міжнародних ринках, займаючи перше місце у світі з експорту соняшникової олії, друге — по волоських горіхах, третє — по кукурудзі, меду та насінні ріпаку, четверте — по ячменю, шосте — по пшениці, сьоме — по соєвих бобах та восьме — по курятині.

За 8 місяців 2016 р., з-поміж продукції АПК, яка сформувала позитивне сальдо зовнішньої торгівлі, слід відзначити олію соняшникову та кукурудзу які разом забезпечили профіцит понад 3,9 млрд дол. США. Негативне сальдо сформували в основному насіння соняшнику, риба морожена, тютюнова сировина та цитрусові, (разом — мінус 500,4 млн дол. США).

За звітний період 2016 р. понад половини валютної виручки від експорту агропродовольчих товарів забезпечили два види продукції — олія соняшникова (25,6%), кукурудза (18,5%) та пшениця (17,1%). Частка ж інших товарів не перевищила 7,4%, за винятком соєвих бобів (5,6%), макухи від вилущення соняшникової олії (5,1%) та ячменю (4,1%).

Основу імпорту товарів АПК становлять тютюн та вироби з нього, риба та морепродукти, екзотичні фрукти, какао та продукти з нього, кава, чай та прянощі тощо [2].

Водночас за нашими підрахунками понад 37% або близько 970 млн дол. США імпорту товарів АПК — продукція не критичного імпорту, виробництво якої є традиційним в Україні.

Упродовж січня — серпня 2016 р. Україна експортувала 1,4 тис. т живця свинини (проти 1 тонни відповідного періоду 2015 р.) загальною вартістю 1,5 млн дол. США.

У порівнянні з січнем — серпнем 2015 р., відбулося стрімке зростання експорту таких товарів вітчизняного виробництва: яблук та груш — у 17,7 раза, сухофруктів — у 11,6 раза, прянощів — у 4,5 раза, спирту етилового та неденатурованого, з концентрацією спирту 80 об. % або більше — у 3,4 раза.

Зростання експорту яблук та сухофруктів відбулося за рахунок Білорусі, солоду — за рахунок Мексики, Молдови та Грузії, спирту етилового — Польщі, консервованих томатів — за рахунок Білорусі.

У січні — серпні 2016 р. відбулося обвальне зниження експорту окремої м'ясопродукції (тваринного жиру та свинини), окремих овочів та зернових культур.

Попри загальне скорочення експорту та імпорту продукції АПК, в географічному розрізі окремі країни суттєво наростили закупівлі продукції українського виробництва або ж навпаки, збільшили поставки своєї продукції на український ринок.

Найсуттєвіший приріст експорту продукції українського АПК відбувається в напрямку країн Азії.

У січні — серпні 2016 р., порівняно з аналогічним періодом минулого року лідерами з нарощування закупівель українського продовольства є: Індонезія (приріст +161,1 млн дол. США, досягнувши 200,2 млн дол. США імпорту з України); Індія (139,5 млн дол. США, досягнувши 854,2 млн дол. США); Таїланд (125,1 млн дол. США до 199,15 млн дол. США); Бангладеш (приріст +119,3 млн дол. США до 198,7 млн дол. США); Нідерланди (116,4 млн дол. США до 458,2 млн дол. США);

Найсуттєвіше збільшили поставки продукції на український ринок наступні країни: Туреччина (приріст становить 79,7 млн дол. США, досягнувши 200,2 млн дол. США імпорту до України) — переважно за рахунок насіння соняшнику, цитрусових та томатів; Нідерланди (34,9 млн дол. США до 97,6 млн дол. США) — переважно за рахунок какао-масла, цукру та шоколаду; Польща (майже 30,7 млн дол. США до 196,2 млн дол. США) — переважно за рахунок продуктів для годівлі тварин, шоколаду та свійської птиці живої; Німеччина (25,4 млн дол. США до 241,0 млн дол. США) — переважно за рахунок екстрактів і есенцій, насіння ріпаку та спирту етилового <80 об. %; Індонезія (23,9 млн дол. США до 96,7 млн дол. США) — переважно за рахунок олії пальмової та кокосової.

У розрізі країн основними торговельними партнерами є:

за експортом — Індія (9,3% від загального обсягу експорту української агропродукції), Єгипет (8,7%), Китай (8,7%), Іспанія (6,0%), Нідерланди (5,0%) та Італія (4,3%);

за імпортом — Німеччина (9,3% від загального обсягу імпорту Україною продукції АПК), Туреччина (7,7%), Польща (7,6%), Франція (4,8%) та США (4,4%).

Імпорт з ЄС — переважно зернові культури (як насінний матеріал), м'ясо і субпродукти, цукор, фрукти, риба і ракоподібні, ікра, какао-порошок і шоколад, продукти для годівлі тварин; Азії — переважно плоди, горіхи і цедра, кава, прянощі і чай, олія пальмова та кокосова, а також тютюн і вироби з нього.

Серед країн Африки активними торговельними партнерами України є Гана, Кот-д'Івуар, Єгипет, Малаві і Мавританія, які переважно завозять до нас каву, какао-боби, шоколад, цитрусові, тютюн.

Імпорт з СНД (переважно з Російської Федерації) — в основному води, тютюн та його замінники, солод та білкові концентрати.

У 2015 р. Україна досягла рекордного показника з експорту зернових культур та закріпилася на третьому місці в світі з експорту зернових культур після США і ЄС, обігнавши Канаду, Аргентину та Бразилію. При цьому експорт зернових культур збільшився на 14,8% порівняно з 2014 р., а імпорт зменшився на 17,8%.

У січні — серпні 2016 р. експортовано понад 24 млн т зернових культур, що на 10,8% більше, ніж торік, ва-

ртістю 3,6 млрд дол. США, експорт пшениці становив 10,18 млн т, кукурудзи — 10,95 млн т, ячменю — 2,72 млн т, інших зернових — понад 140 тис. т.

Імпорт зернових культур у січні — серпні 2016 р. зменшився на 6,5%. У структурі імпорту зернових культур найбільшу частку займають рис та насіннєва кукурудза (відповідно 46,6 та 31,1%). Рис постачають Пакистан та Індія.

Протягом 2012 — 2014 рр. позитивне сальдо торгового балансу зерновими культурами перевищувало 6 млрд дол. США щороку. У 2015 р. цей показник становив 5,9 млрд дол. США. У січні — серпні 2016 р. сальдо торгового балансу становило 3,55 млрд дол. США, що на 2,0% більше, ніж рік тому.

Слід зазначити, що значною мірою перешкоджає посиленню конкурентоспроможності вітчизняної продукції АПК на зовнішніх ринках низка чинників.

По-перше, це обмежена кількість видів агропродовольчої продукції, яка має тривалу позитивну динаміку експорту. Збереження позитивного сальдо забезпечується здебільшого за рахунок зернових злаків, насіння олійних культур, олії, частка яких у загальному експорті перевищує 60%. На сьогодні половину українського експорту становлять товари, які є або сировиною, або з невисокою доданою вартістю. Окрім того, експорт такої продукції великою мірою залежить, як від природно-кліматичних умов, так і недобросовісних дій з боку інших конкурентів [3]. Товари із високою доданою вартістю традиційно постачаються на ринки СНД, але вже зараз помітна тенденція до поступової втрати цих ринків.

По-друге, реалізація експортного потенціалу аграрного сектору економіки в рамках СОТ великою мірою залежить від рівня відповідності української продукції міжнародним стандартам, оскільки питання безпеки та якості продуктів харчування нині є одним із пріоритетів у міжнародній торгівлі, а також основним бар'єром при доступі вітчизняної продукції на закордонні ринки та імпортих товарів на внутрішній ринок [4].

Отже, Україна є лідером в експорті цілої низки сільськогосподарських культур і продуктів харчування. До них, зокрема, належать рослинні жири, продукти рослинного походження й деякі продукти тваринництва. Разом із тим наша країна й досі не увійшла до числа провідних країн-експортерів, які на ринках сільськогосподарської продукції визначають світові ціни. Так, Україна впевнено лідирує за зовнішніми поставками олії, посідає 3 місце за експортом ячменю та 8-ме — пшениці.

Однак найбільш складним завданням у реалізації євроінтеграційних прагнень України є проведення великого обсягу робіт щодо гармонізації інституціонально-правової бази і системи технічного регулювання розвитку національної економіки з європейською моделлю міжнародного співробітництва та формування єдиного економічного простору.

Вступ до СОТ відкрив Україні великі можливості щодо виходу на єдиний європейський ринок, але вони не можуть бути реалізовані й дотепер через невідповідність національної системи технічного регулювання тій, що запроваджена в Європейському

Союзі. Водночас лише гармонізація інституціонально-правової бази розвитку національної економіки з європейською не спроможна вирішити проблему підвищення конкурентоспроможності виробленої продукції і наданих послуг. Тобто вирішення проблеми виходу вітчизняних підприємств на європейський ринок можливе тільки за умови інноваційно-технологічної модернізації матеріально-технічної бази виробництва та випуску сучасного асортименту продукції, що буде відповідати вимогам європейських і міжнародних нормативних документів. Аналогом останніх в Україні виступають гармонізовані національні стандарти [4].

Разом із тим дуже складна ситуація щодо виробництва безпечної та якісної продукції склалася в агропродовольчому комплексі України. Це пов'язано з тим, що випуск високоякісної та безпечної кінцевої харчової продукції великою мірою залежить від дотримання нормативних вимог виробниками аграрної сировини. Хоча в аграрному секторі налічується багато організаційно-правових форм господарювання, однак практично половина продукції виробляється в особистих селянських господарствах. Можливості останніх щодо запровадження інноваційних технологій її вирощування надзвичайно обмежені, а тому це породжує додаткові проблеми щодо дотримання вимог нормативних документів.

Оцінка вартості адаптації України до технічних регламентів ЄС шляхом прямих розрахунків за окремими галузями — надзвичайно трудомістке завдання, що потребує колективних зусиль виробничих асоціацій при координації галузевих органів управління. Для оцінки витрат впровадження санітарних і фітосанітарних стандартів ЄС у сільському господарстві України найбільш прийнятним є досвід Польщі з огляду на структуру її сільського господарства, у якій переважають дрібні виробники. Оскільки експортоорієнтовані галузі сільського господарства України вже працюють за світовими стандартами, перебудови потребують насамперед галузі, які виробляють продукцію внутрішнього ринку, у виробничій структурі яких також переважають дрібні виробники [5].

Упродовж 2000—2004 рр. Польща витратила приблизно 700 млн євро на запровадження стандартів ЄС у галузі виробництва м'яса. На початок 2004 р. менше 10% підприємств галузі гармонізували власні стандарти виробництва з стандартами ЄС. Ураховуючи, що обсяги виробництва м'яса в Україні в 2012 р. знаходяться на рівні обсягів виробництва м'яса в Польщі в 2004 році, можна припустити, що витрати на повне запровадження стандартів ЄС у галузі виробництва м'яса в Україні будуть більше ніж 700 млн євро.

На запровадження стандартів ЄС у галузі виробництва молока і молочних продуктів протягом 2000—2004 рр. Польща витратила приблизно 500 млн євро. На початок 2004 р. менше 25% підприємств галузі гармонізували власні стандарти виробництва із стандартами ЄС. Враховуючи, що обсяги виробництва молочної продукції в Україні у 2012 р. на 43% перевищували обсяги виробництва молочної продукції в Польщі у

2004 р., а структура підприємств є подібною, обсяг інвестицій, необхідний для запровадження стандартів ЄС в галузі виробництва молочної продукції в Україні, також перевищить 700 млн євро [6]. Отже, на основі досвіду Польщі можна попередньо припустити, що обсяг інвестицій, необхідних для повного запровадження стандартів ЄС в секторі тваринництва, перевищує 1,4 млрд євро.

На запровадження стандартів ЄС в галузі виробництва овочів і фруктів в Польщі було витрачено 250 млн євро. Враховуючи, що обсяги виробництва цієї продукції в Україні у 2012 р. на 60% перевищували відповідний показник у Польщі в 2004 р., а структура галузі є подібною, можна припустити, що витрати України на повне запровадження стандартів ЄС у цій галузі перевищать 390 млн євро [7].

ВИСНОВКИ

Пріоритетним напрямом розвитку зовнішньоекономічної орієнтації аграрного сектору України повинні стати підвищення якості продукції та нарощення експортного потенціалу за рахунок диверсифікації товарної пропозиції товарами із високою доданою вартістю. Значимо, що за багатьма позиціями (в основному ріпак, насіння соняшникове кондитерського напрямку, зерно пшениці, сорго тощо) здійснюється експорт сировини, водночас експорт готової продукції більш вигідний для країни.

Гармонізація підтвердження відповідності та нормативної бази, що визначає вимоги до агропродовольчої продукції, дозволяє: створити передумови для взаємного визнання результатів підтвердження відповідності в Україні та за кордоном; усунути торгові бар'єри; сприяти розвитку вітчизняного експорту; скоротити витрати на підтвердження відповідності продукції, що поставляється; підвищити довіру до якості українських товарів і задовольнити претензії до діючої в нашій країні системи підтвердження відповідності в плані її надмірної обтяжливості і неадекватності ступеня потенційної небезпеки продукції.

Важливою складовою забезпечення дієвості системи стандартизації продукції є організація відповідного контролю, який необхідний, передусім, для нормального функціонування ринку та захисту виробників від недобросовісної конкуренції. Нині система контролю якості на агропродовольчому ринку діє недостатньо ефективно. Як показує аналіз, велика кількість організацій задіяна в нагляді та контролі, багато з них дублюють один одного по аналізованих показниках, відсутня централізована система контролю за споживчими властивостями продукції та її безпекою.

Водночас світова практика доводить, що контроль якості продуктів харчування зазвичай передбачає чіткий поділ контрольованих сфер між окремими органами різних рівнів управління, який іноді історично склався. Зарубіжний досвід свідчить, що в ЄС, США та інших розвинених країнах основний державний контроль якості та безпеки продовольства зосереджений не більше як у двох службах департаменту (Міністерства) сільського господарства і департаменту (Міністерства) охорони здоров'я, чим уникається дублювання. Перехресний контроль відбувається тільки стосовно

найбільш важливих показників безпеки продукції. Водночас, як показав аналіз, у країнах з перехідною економікою кількість організацій, що здійснюють ці функції, значно більша.

Література:

1. Семів С.Р., Ясніцька У.М. Вплив вступу України до Світової організації торгівлі на ринок агропромислової продукції // Науковий вісник НЛТУ України. — Вип. 21.10. — С. 280—283.
2. Три роки членства у СОТ: тенденції зовнішньої торгівлі України у посткризовий період. — К.: НІСД, 2011. — 72 с.
3. Цихановская В.М., Цихановская О.М. Состояние и перспективы развития внешнеэкономической деятельности Винницкой области. [Електронний журнал]. — Режим доступу: http://www.bookclub.in.ua/book_267_page_7
4. Осташко Т. Возможности та обмеження застосування захисних заходів для сільськогосподарської продукції в рамках СОТ / Т.Осташко // Економіст. — 2010. — № 9. — С.4—6.
5. Кістерський Л. Шляхи та інструменти євроінтеграції / Леонід Кістерський. Олексій Плотніков // Голос України. — 2012. — 23 берез. — С. 5.
6. Викилики і шляхи агропродовольчого розвитку / Б.Й. Пасхавер, О.В. Шубравська, Л.В. Молдован та ін. — К.: Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2009. — 432 с.
7. Зеленська О.О. Система продовольчої безпеки: сутність та ієрархічні рівні / О.О. Зеленська // Вісник ЖДТУ. — 2012. — № 1 (59). — С. 108—112.

References:

1. Semiv, S.R. and Yasnits'ka, U.M. (2011), "Impact of Ukraine's accession to the World Trade Organization on the market of agro products", *Naukovyj visnyk NLTU Ukraine*, vol. 21.10, pp. 280—283.
2. Husieva, M.O. (2011), *Try roky chlenstva u SOT: tendentsii zovnishn'oi torhivli Ukrainy u postkryzoviy period* [Three years membership in the WTO: Ukraine's foreign trade trends in the post-crisis period], NISD, Kyiv, Ukraine.
3. Cihanovskaja, V.M. and Cihanovskaja, O.M. (2010), "The state and prospects of development of foreign economic activity of Vinnytsia region", available at: http://www.bookclub.in.ua/book_267_page_7 (Accessed 20 Oct 2016).
4. Ostashko, T. (2010), "The possibilities and limitations of protective measures for agricultural products in the WTO", *Ekonomist*, vol. 9, pp. 4—6.
5. Kisters'kyj, L. And Plotnikov, O. (2012), "Ways and instruments of European integration", *Holos Ukrainy*, 23 March, pp. 5.
6. Paskhaver, B.J. Shubrav's'ka, O.V. and Moldovan, L.V. (2009), *Vyklyky i shliakhy ahroprodovol'choho rozvytku* [Challenges and ways of agri-food development], *In-t ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.
7. Zelens'ka, O.O. (2012), "The system of food security: the nature and hierarchical levels", *Visnyk ZhDTU*, vol. 1 (59), pp. 108—112.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2016 р.